

Отже, розглянувши (табл.№1) бачимо що дохід від реалізації послуг з кожним роком зростає, а також збільшується кількість підприємств котрі надають послуги і задовольняють потреби населення.

Від розвитку і вдосконалення сфери побутового обслуговування населення залежить величина вільного часу зайнятого населення, необхідного для всебічного їх розвитку. Необхідно ефективно використовувати неробочий час і розширення сфери обслуговування якомога краще цьому сприяє, дає можливість скорочувати витрати часу на домашню працю, збільшувати вільний час, тим самим створюючи умови для інтелектуального розвитку людини, а також втягуючи додаткові трудові ресурси в суспільне виробництво [4].

Підприємства сфери послуг які досягли успіху концентрують свою увагу одночасно як на своєму кадровому потенціалі так і на споживачах. Вони добре розуміють значення ланцюга «послуга – прибуток», котрий поєднує прибуток підприємства, яке надає послуги, з задоволенням її персоналу та споживачів.

Піднесення рівня життя населення, ріст добробуту активно потребують створення організованої сфери платного обслуговування, яка на даний час ще не досить склалася. Рівень життя та добробуту населення визначаються не тільки темпами і масштабами розвитку матеріального виробництва, але і рівнем і темпами росту споживання послуг. Збільшення споживання послуг в сучасних умовах є важливішою закономірністю зміни структури їх споживання. НТП, посилюючи дію інтенсивних факторів розвитку народного господарства, висуває все більш високі вимоги до рівня підготовки робочої сили, продовженню працездатності людей, створює умови для всебічного задоволення матеріальних, побутових, соціальних потреб суспільства.

Велика увага на підприємствах побутового обслуговування приділяється кадровому потенціалу та якості обслуговування її актуальність обумовлена прогресивним розвитком невиробничої сфери, в тому числі побутового обслуговування; істотним впливом якості на збереження основних фондів.

Висновок. Отже, сфера побутового обслуговування є важливою складовою внутрішнього ринку та відіграє значну роль як у задоволенні потреб населення у послугах, так і у формуванні загального економічного потенціалу. Рівень задоволення попиту населення на послуги підприємств побутового обслуговування знаходиться в залежності від сукупності взаємозв'язаних чинників, вплив яких необхідно враховувати. Сукупність цих чинників різно направлена та багатоскладна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мале підприємство у сфері побутового обслуговування населення / Верналій З.С., Хмелевський М.О. – К.: Знання України, 2004. – 260 с.
2. Решатняк О. сучасні методи управління підприємством сфери послуг. – Х.: Фактор, 2008. – 554 с.
3. Бусигін А. Підприємництво: Основний курс – М., 1997.
4. Рутгайзер В., Корягина Т. Как развиваться бытовому обслуживанию // Агитатор. – 1998. – № 4. – ст. 16-18

*А. В. Сірко,
доктор економічних наук, професор
Вінницького інституту економіки,
Тернопільський національний економічний університет*

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Інновації є закономірним результатом підприємницької діяльності в ринково-конкурентному середовищі, однією з вирішальних переваг ринкової системи господарювання. За умов сучасної, розвиненої економічної конкуренції, впливу глобалізаційних процесів інноваційна активність бізнесу стає не лише запорукою його комерційного успіху, але й необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки й підви-

щення загального добробуту. Та, на жаль, в українській економіці інновації є радше винятком, а не загальним правилом і стимулом для бізнесу. Цілком очевидно, що подальший екстенсивний економічний розвиток без інновацій і широкомасштабної техніко-технологічної модернізації виробництва на їх основі веде нашу країну в глухий кут, позбавляє перспектив вирватися зі стану сировинної периферії передових країн світу та покінчити із принизливими для людської гідності умовами праці й побуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційна проблематика вітчизняної економіки обговорюється науковцями давно, щонайменше, років десять, висловлено чимало слушних пропозицій для керівництва державою. Та від цього її актуальність аж ніяк не зменшилася, навпаки, вона вже асоціюється, і цілком справедливо, із загрозами національній безпеці. Серед найбільш плідних розвідок даної проблеми варто виділити праці українських і російських економістів О. Амоші, Ю. Бажала, В. Гейця, Ю. Макогона, Л. Федулової, А. Фонотова, В. Черковця, А. Чухна. Тим не менш, нам представляється, що більшості наявних досліджень бракує виходу на глибинні, системоутворюючі чинники, протидіючі інноваційній модернізації економіки України. Через це висловлювані у науковій літературі висновки й пропозиції носять здебільшого розрізнений, частковий, а нерідко й поверховий характер.

Постановка завдання. За мету даної статті автор ставить політико-економічний аналіз інноваційної сприйнятливості базисних інституцій ринкової економіки, що сформувалися в Україні за більш ніж два десятиліття постсоціалістичної трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інноваційна термінологія в лексиконі суспільствознавців, зокрема економістів, з'явилася відносно недавно, у ХХ ст. і поштовхом для її широкого вжитку послужила творчість фундатора теорії інноваційного підприємництва Й. Шумпетера. Спираючись на його теоретичну спадщину, передусім працю [1], та відому нам економічну історію людства, є всі підстави стверджувати, що нововведення в техніку, технологію, організацію виробництва, економічні відносини й методи господарювання є закономірним явищем ринкової системи господарювання, вони генеруються самою природою капіталізму, нестримним бажанням підприємців до максимізації прибутку. Інша річ, що, як видно з історії та сьогоденної практики країн з ринковою економікою, висока активність та масштаби інноваційної діяльності не завжди були постійними, і не випадково інноваційні потенціали країн, навіть найбільш економічно розвинених, наразі помітно різняться. Ця обставина вказує на те, що, по-перше, інновації виконують роль рушійної сили економічного зростання, привносячи суттєві зміни у фактори і результати виробництва, і, по друге, активізації інноваційної діяльності бізнесу (широкого запити на винаходи й нові відкриття) передують певні інституційні зміни в економічній системі суспільства.

Інституційні чинники та інституційне середовище загалом, як показує аналіз літератури, займають останнім часом центральне місце в дослідженнях інноваційно-інвестиційної проблематики економічного зростання іноземних та вітчизняних науковців. І цьому також є пояснення. Загальновідомо, що технологічний прогрес генерується не сам по собі, а під впливом економічних інтересів підприємців та за їх фінансової підтримки. За сучасних реалій у зв'язку з досягненням в економічно розвинених країнах світу високого рівня товарного насичення внутрішнього (і світового) ринку та матеріального добробуту тамтешнього населення інтерес виробників дедалі більше зміщується на пошук нових, нетрадиційних ринкових ніш, до різного роду інновацій. Водночас, сьогодні необхідною умовою ведення успішного бізнесу на засадах інноваційності, як правило, є його опора на наявне в країні сприятливе інституційне середовище: гарантований державою захист прав власності, включаючи і захист від недобросовісних контрагентів на ринку, неухильно підтримувана державою рівність умов господарювання, розвинений ринок капіталів, інтегрована система освіти й науки тощо. Окрім того, численними емпіричними дослідженнями на прикладі різних країн, зокрема з транзитивною економікою, доведено, що адміністративно-правові й економічні методи впливу держави на забезпечення довгострокового економічного зростання без належного урахування якості національних інститутів, особливо неформального характеру, не дають очікуваного ефекту.

Таким чином, першочерговими умовами переведення національної економіки на рейки інноваційного розвитку є, по-перше, формування цілісної суспільно-економічної системи як розвинутої системи взаємодіючих ринків товарів, праці й капіталу, у якій державі доводиться діяти в жорстких рамках права й контролю з боку суспільства; по-друге, досягнення високого рівня конкурентності внутрішнього ринку, завдяки чому приводяться в дію потужні стимули до модернізації виробництва та інновацій; по-третє, як наслідок, зростання реальних доходів більшості населення.

Красномовним свідченням тому є статистика. Розвинені країни домоглися того, що їх ВВП найбільше зростає за рахунок інноваційної продукції. Так, на початку цього століття внесок інноваційної складової у національний продукт США досяг 34,6%, та ще більше в Японії і старожилках Євросоюзу – відповідно 42,3% та 50%. Щорічно від експорту наукомісткої продукції США одержують близько 700 млрд. дол., Німеччина – 530 млрд. дол., Японія – 400 млрд. дол. [2, с. 32].

Україна, маючи на початку 1990-х рр. приблизно однакові стартові умови соціально-економічного розвитку з країнами Центральної і Східної Європи, сьогодні майже утричі поступається за основними результативними показниками національного виробництва та рівнем життя (ВВП на душу населення, мінімальною і середньою оплатою праці тощо). Через критично високий рівень зношеності (у багатьох галузях до 80%) й застарілість техніко-технологічної бази виробництва досі зберігається надвисока енерго- і матеріалозатратність, високоймовірними є техногенні загрози для життя і здоров'я людей, а країна через неконкурентоспроможність на світових ринках має серйозні проблеми із платіжним балансом та стійкістю обмінного курсу національної валюти. Тому, не розв'язавши цю проблему в принципі, не перевівши економіку на рейки інноваційно-інвестиційного розвитку суспільство заганає себе у глухий кут: бюджет держави міліє, секвеструються соціальні програми, наростає загроза дефолту тощо.

Щоправда, часто змінюване політичне керівництво країни постійно декларувало свої наміри і програми переведення національної економіки на рейки інноваційно-інвестиційного розвитку. Була уже і 10-літня стратегія розвитку країни на 2003-2014 роки, є й Закон «Про інноваційну діяльність», вносилися численні зміни й доповнення до інших законів щодо заохочення суб'єктів господарювання до інноваційної діяльності. Попередній Президент країни, ухвалюючи після свого обрання Програму економічних реформ, обіцяв протягом найближчих десяти років вивести Україну навіть у двадцятку (!) провідних держав світу. Та, як показали сьогоднішні реалії, практичні дії влади були протилежними гучним деклараціям, влада переймалася головним чином особистим збагаченням.

Попри усю оптимістичну риторіку політиків при владі, економіка України, відверто кажучи, відторгає інноваційно-інвестиційну модель розвитку. Так, за даними офіційної статистики, упродовж усіх попередніх років, коли економіка країни зростала, інноваційна активність промислових підприємств мала загалом знижувальну тенденцію і в останні роки менше 12% із них займалися впровадженням інновацій. Цей показник є особливо вражаючим у порівнянні з розвиненими країнами (в Японії – 70-80%, в країнах ЄС – 50-70%). Частка інноваційної продукції у загальному обсязі промислового виробництва у нас стабільно не піднімається вище 6-7% [3].

Стратегічним напрямом модернізації економіки, безперечно, є забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку, а не лише вишукування додаткових джерел інвестицій. Адже, як показує світовий досвід, тільки завдяки здатності економіки країни постійно генерувати у всезростаючих масштабах капітал, систематично абсорбувати звідусіль інновації, а також завдяки далекоглядній політиці уряду щодо визначення та реалізації національних пріоритетів економічного росту, можна сподіватися на справді випереджаючий тип (варіант) економічного розвитку, або «український прорив».

Але успішному лікуванню будь-якої хвороби має передувати правильне її діагностування. У чому ж полягають причини відторгнення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку вітчизняної економіки?

Власники і керівники підприємств у ході соціологічних опитувань зазвичай схильні пояснювати цю проблему цілою низкою причин [4, с. 94-96]. Серед внутрішніх гальмівних чинників інноваційної активності, як правило, називають (у міру значущості):

- 1) брак коштів;
- 2) високий ступінь ризику та невизначеності;
- 3) довге очікування віддачі від нововведень;
- 4) низький рівень кваліфікації наявного персоналу тощо.

Щодо зовнішніх чинників гальмування інновацій вони переважно виділяють такі:

- 1) затяжні адміністративно-бюрократичні процедури;
- 2) недосконалість інноваційного та фіскального законодавства;
- 3) низький попит на продукцію;
- 4) брак інформації стосовно новацій тощо.

Звісно, усі перелічені вище чинники є важливими і кожен по своєму перешкоджає інноваційній діяльності. Вони є цілком очевидними, або мовою економістів-теоретиків, лежать на поверхні. Разом з тим, їх об'єднує те спільне, що своїм корінням вони сягають самої суті економічної системи, що склалася у ході хаотичної ринкової трансформації в Україні. Наразі наше перехідне суспільство та його економіка перебувають у такому стані, коли в основному пройшли початковий етап свого становлення, історично більш відомий як епоха первісного нагромадження капіталу («дикого капіталізму»), але ввійшли в етап «олігархічного капіталізму», за якого економічну і політичну владу узурпують кілька кланів ділків бізнесу, панує високий рівень злочинності та безправ'я більшості населення.

Глибинний аналіз гальмівних чинників інноваційного розвитку підводить нас до висновку, що реальна економічна система в Україні не відповідає базовим принципам її ринкової організації. Ідеться про спотворення самих основ ринкової економіки як такої, а саме: 1) інституту власності та 2) економічної конкуренції.

В Україні *підірваний базовий інститут ринкової економіки – інститут приватної власності*. Це з року в рік засвідчують і міжнародні рейтинги. Через це кредитування реальної економіки майже паралізувалося, зосередилося всередині ФПП. Через незахищеність прав власності паралізований процес капіталотворення, притоку іноземних капіталів, нерозвинений фондовий ринок.

Уряд постійно намагається втримати бюджет і валютний курс гривні, йому це вдається тільки шляхом зовнішніх запозичень і драконівських заходів по обмеженню фінансування соціально і економічно важливих статей. Це нагадує боротьбу з наслідками, а не причинами хвороби. І проблема ця фактично спричинена державою, або, іншими словами, низькою якістю інституту державного управління.

Наше суспільство іще не спромоглося завершити інституціоналізацію відносин власності, через що номінальні власники економічних активів почуваються геть незахищеними, більше того, недовіряють власній державі, сприймають її як апарат свавілля у руках багатіїв. Це є вірною ознакою наявності симбіозу влади і великого бізнесу (власності), проявом якого є перманентний переділ власності з черговою зміною політичних гравців. Через спотворення «ринкової пружини» – економічної конкуренції суб'єкти господарювання поставлені у нерівні, дискримінаційні умови доступу до економічних ресурсів. Отож, названі вище гальмівні чинники лише конкретизують прояви серйозних спотворень базових принципів вільного ринку.

Згідно з гіпотезою теоретика підприємництва Й. Шумпетера, у країнах розвинутого ринку саме великі компанії є локомотивами технологічного прогресу, позаяк вони мають найбільші обороти і полегшений доступ до зовнішніх інвестиційних джерел. Однак в українських реаліях їхня поведінка у сфері інновацій істотно різниться. Непомірна ціна за імпортований природний газ, з одного боку, та скорочення через економічну рецесію попиту на сировинну продукцію на світових ринках, з другого, – лише в останні роки змусили такі власників гірничо-металургійних підприємств вдатися до деяких технологічних змін, заміни давно віджилих у світі енергозатратних домен сучасними методами виробництва металу. Загалом же інтерес власників великого бізнесу прикутий не до інновацій, а до розширення своїх бізнес-імперій шляхом поглинання та приватизації інших підприємств. При цьому чималі кошти витрачаються на утримання політичних партій, фінансування виборчих кампа-

ній, так званих громадських організацій і рухів, спортивних клубів, мас-медіа, численних масових розважальних проєктів. Підприємці ж меншого калібру добровільно-примусово залучаються до участі у різного роду благодійних фондах. Усе ніяк не зменшується кількість виявлених правоохоронцями так званих конвертаційних центрів як інструментів обкрадання підприємств їхніми керівниками і власниками. То ж, корінна причина гальмування інноваційного розвитку нашої економіки зовсім не у дефіциті фінансових ресурсів, а в наявності іншої шкали цінностей, більш важливих пріоритетів і можливостей максимізації прибутку. Така поведінка, за якої одні дозволяють собі збагачення за рахунок інших, користуючись обмеженим доступом до ресурсів, має назву рентоорієнтованої.

Трансформаційні процеси, що відбулися в Україні, породили цілу низку інституційних бар'єрів для інвестування в модернізацію економіки, а деякі з цих бар'єрів перетворилися по суті в інституційні пастки. Інституційні пастки – це ринкові інститути, які штучно імплантовані у наше бізнес-середовище, формально уподібнюють його із розвиненим світом, але їхній раціональний зміст тут вихолощений, себто форма не відповідає своєму змісту. Це, насамперед, повною мірою стосується акціонерної форми організації бізнесу, на основі якої була проведена масова приватизація та згодом утворилися похідні від неї організаційні форми великого бізнесу – холдинги, концерни, ФПГ тощо. Характерною ознакою цієї інституційної пастки є ізолюваність акціонерного сектору від біржового ринку, а відтак, безправність номінальних і передовсім міноритарних власників.

На відміну від країн з розвинутою ринковою економікою, де власність юридично і реально відокремлена від управління корпорацією (капіталом), в Україні, навпаки, власність, як правило, зрослася з топ-менеджментом. Унаслідок цього, домінуючий власник підприємства є не тільки головною дійовою особою на загальних зборах акціонерів та у наглядовій раді, а й фактично сам себе призначає й самочинно керує підприємством. Якщо ж у ході постприватизаційного перерозподілу прав власності власнику-фізичній особі вдалося ще й вибудувати власну імперію бізнесу (холдинг, ФПГ тощо), то, звісно, до керма таких підприємств були приставлені свої, особисто віддані і послухні креатури. То ж, за благозвучною вивіскою приватних і публічних акціонерних товариств у наших умовах здебільшого панує режим власності фізичних осіб, тобто економічна влада на підприємстві зосередилася де-факто у руках певних осіб, котрі здійснюють повний контроль за його господарською діяльністю та розподілом отримуваних доходів.

У корпоративному секторі економіки склалася парадоксальна, але тільки на перший погляд, ситуація, коли чи не найпоширенішою формою максимізації індивідуальних доходів власників і керівників великого бізнесу вже віддавна стало виведення товарних і фінансових потоків підприємства на родинні (сімейні) посередницькі фірми і фірмочки. На практиці схема виглядає так: продукція підприємства реалізується такій фірмі за заниженими, а інколи і збитковими, цінами з наступним перепродажем її, нерідко і по декілька разів, та осіданням прибутку на рахунках посередників. Ось чому статистика вже традиційно роками фіксує збитковість, якою охоплено майже 40% підприємств. І що прикметно, влада ще жодним чином на цю обставину не реагувала. Воно й зрозуміло: сама ж влада в Україні є уособленням великого бізнесу.

З цього аналізу далі випливає той висновок, що попит на інновації тепер безпосередньо визначається не підприємствами, як це заведено в розвинених країнах, а їх власниками, фізичними особами зі своїми вузькоприватними інтересами. Це також означає, що попит на інновації тепер безпосередньо залежить від особистої мотивації власника-керівника: що йому особисто більш вигідно – модернізувати підприємство чи прилаштувати до нього сімейно-родинні фірми-посередники, які б знімали прибутки через трансфертне ціноутворення, у тому числі і через офшори, а можливо і взагалі потай від трудового колективу перепродати його чи перепрофілювати.

Привертає увагу і та обставина, що серед рідкісних інновацій у нас домінуючими є товарно-продуктові, а не ресурсно-техніко-технологічні. Тоді як для здорової економіки має бути навпаки, оскільки саме останні, за висловом Дж.К. Гелбрейта, є тією «відправною точкою, яка здійснює вплив на весь розвиток» [5, с. 376]. Цю ж думку висловлює інший відомий економіст Г. Туроу [6, с.85].

Розвинений ринок – це висококонкурентний ринок, навіть при тому, що конкуренція сьогодні набула інших, модифікованих, більш жорстких форм. Конкуренція – це стиль поведінки суб'єктів господарювання, коли вони поставлені в умови змагання за покупця, постійного завойовування переваг шляхом інновацій. Але така мотивація вибудовується, якщо на ринку справді панує рівність у доступі до економічних ресурсів для усіх, без штучних перепон з боку конкурентів і влади. За умов сучасного, монополізованого ринку держава покликана усіма засобами своєї політики, методами прямої і непрямой дії захищати конкуренцію: заохочувати всіх, хто здатен до підприємництва і жорстко карати тих, хто зловживає своїм монопольним становищем на ринку.

Та цей теоретичний постулат, знову ж таки, розходиться з нашою дійсністю. В останньому глобальному рейтингу за рівнем комфортності умов для підприємництва Україна зависла далеко знизу, посідаючи 152 місце серед 183 країн світу. А цей комплексний показник, як відомо, складається з багатьох параметрів, віддзеркалює таким чином реальний стан інвестиційного клімату та конкурентного середовища в країні. Звідси коріння наших проблем як з інноваціями, так із інвестиціями, зовнішніми і внутрішніми.

Увесь час існування акціонерного сектору економіки утримується разюча диспропорція між організованим і неорганізованим ринком цінних паперів – організований (біржовий) ринок не перевищує десятої частки від загального обсягу торгів. Це свідчить про закритість, або непублічність абсолютної більшості акціонерних товариств через побоювання їхніх власників втратити контроль над капіталом. До непрозорості цього інвестиційно важливого ринку додається ще й низька якість (нерелевантність) інформації про емітентів (результати їх діяльності та інвестиційні наміри). А непрозора (закрита) структура корпоративної власності за відсутності незалежної системи судочинства стає мішенню для рейдерства.

Висновки. Таким чином, для розблокування інноваційно-інвестиційного процесу та усебічної модернізації вітчизняної економіки необхідна, передусім, політична воля державного керівництва. Вона необхідна для того, щоб забезпечити нарешті чітку специфікацію та реальні гарантії захисту прав власності, усунути існуючі дискримінації у доступі до обмежених економічних ресурсів та жорсткими санкціями протидіяти усіляким зловживанням монопольним становищем. Окрім того, держава, спираючись на науковців і досвідчених підприємців, має визначитися зі стратегічними пріоритетами інноваційного розвитку країни, реалізація яких почасти потребуватиме державних інвестиційних ресурсів та розроблення гнучкої регуляторної політики стимулювання інноваційної активності бізнесу. Великі перспективи у цьому зв'язку відкриваються також для розвитку інноваційної кооперації та кластеризації, для розвитку інтеграційних процесів з Європейським Союзом та іншими країнами. Зрештою широка активізація інноваційної діяльності зумовить необхідність і зробить реальною реформу системи освіти і науки, інтеграцію освітньо-наукової та виробничої сфер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
2. Федулова Л. Інноваційний вектор розвитку промисловості України // Економіка України. – 2013. – №5. – С. 30-37.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
4. Семянчук П.М. Інтелектуалізація праці як визначальна умова інноваційного розвитку економіки України / П.М. Семянчук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 235 с.
5. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж.К. Гэлбрейт. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
6. Туроу Л. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Л. Туроу. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. – 432 с.